

За скалния орел

Ивайло Ангелов

Студен мартенски ден, свечерява се. Бързам, изкатерил съм се на скали над селото. Върховете на гламите по ридовете Венеца и Ведерник са покрити със сняг. Виждам скалния орел кацнал в лявата част на дългия Венец. Появил се е преди малко изотзад, гушата му е издута, прави няколко крачки до върха на скалата. Изненадващо, зад него се появява вторият орел, мъжки, малко по-гребен. Между дърветата по склона до скалата виждам чакал, който се появява и изчезва, вероятно около труп на едро животно.

След няколко минути, в които двата орела са един до друг, мъжкият излита и се връзва в гората, безцеремонно прогонвайки чакала и веднага започва да се храни. Изчакам го, женската остава на скалата. След десетина минути се е нахранил и каца обратно до женската. Слънцето се скрива и рязко захладнява. Чакам, за да видя финалното действие в края на деня. Политат, мъжкият води, нагявам се ще ми покажат гнездото, което още не съм намерил, но не, кацат за нощувка на голямо дърво, израсло в основата на Венеца по на изток. Гнездото може и да е там, в някоя от чупките, но невидимо оттук.

В полет е наистина впечатляващ. Скалният орел (*Aquila chrysaetos*) или Беркутът, както е известен в голяма част от Азия, е орелът на орлите в северното полукуло, едър и тъмнокафяв, с двуметров размах. С холарктично разпространение, той има най-обширния ареал и е един от най-изучените орли, обект на изследвания от десетки дър-

жави. Въпреки това, у нас все още знаем недостатъчно за него и не разбираме напълно ролята му като регулатор в числеността и разпространението на по-гребните хищници и други животни – плячки в хранителната пирамида.

А той безспорно има своето значение за хората. В Европа кости от скални орли от средния палеолит са намерени в 26 пещери, обитавани от неандерталци, а в пещерата Крапина в Хърватска – нокти на морски орел, използвани за огърлица. Подобно на северноамериканските индианци, неандерталците (Вж бр. 4/2022), праисторически вид, малка част от чиято ДНК носим днес, вероятно са използвали маховите пера на скалния орел с декоративни цели. В римския легион втората най-почетна длъжност е била аквилифер (от лат. *aquilifer* – „носач на орела“) войник, стоящ до командира и носещ „аквилата“ (златен или сребърен орел), смятан за символ и светиня на легиона. Загубването на аквилата е водела до разфурми-

роване на легиона, а самият период на служба на легионерите е определен като *sub aquila* (под орела). Самият орел е бил символ на върховния римски бог Юпитер.

Името е свързано с гнездовата му биология. Скалните орли обикновено строят гнездото си на скала, но при отсъствие на подходяща, често използват вековно дърво. След многогодишно ползване, някои гнезда придобиват огромни размери. Дендрохронологичен анализ на клони от основата на огромно гнездо в Алпите е показал възраст от 300 г., а в Колорадо, САЩ подобен анализ е установил възраст от 600 г. Женската снася обикновено две яйца, които основно тя мъти около 45 дни. Второто орле има по-малко от 20% шанс да оцелее – канinizмът е обичайно явление при скалните орли. Около 70 дни след излюпването малкото излита, а ста-

ва независимо от родителите след още около три месеца. Младите достигат пълна зрелост около 3 – 4 годишна възраст, но над три четвърти от тях загиват преди това. Младежите предприемат обширни скитания с по-продължителен престой в т. нар. места за временно пребиваване – зони в нископланински места, богати на храна и без присъствие на териториални двойки.

Дејвид Елис (David Ellis), може би най-големият познавач на скалния орел, го определя като „създание на вятъра“. Според него, еволюционно, той може би е достигнал върха на възможностите за полет в пресечен терен с ползване на минимално количество енергия. Във въздуха, в около 90% от времето, скалните орли реят в термали, придвижват се между тях, или пък ползват

*Дъждът е преминал в сняг, но възрастният мъжки скален орел остава на поста си.
Автор Богдан Боев*

Поради все още недобрите си ловни умения, през първата си зима, младите скални орли разчитат на изхранване с мърша. Често трябва да използват агресия за доминиране над конкурентите – други скални и морски орли, лешояди, чакали и лисици.
Автор Богдан Боев

орографски лифт – това са въздушните потоци, издигащи се нагоре, когато вятърът се отразява от стръмен склон. Много дългата му опашка и удължените махови пера в средата на крилата са адаптация за необходимостта от максимално владеене на динамичните въздушни течения в пресечен планински релеф и нуждата от маневреност и бързина. Структурно е почти идентичен с близкородствения му черен орел (*Aquila verreauxii*) от Африка и Близкия изток – също обитател на скали и ловец. Поради формата и теглото си, скалният орел избягва равнините, тъй като там загубва предимствата на полета, които има в планината, а и трудно излита от равно място.

В стихията си, високо между планинските върхове, мъжкият скален орел демонстрира един от най-виртуозните

териториални полети сред хищните птици. Той успява летейки да покаже на групи от неговия вид (съседите или скитащи натрапници), че тук той е господар и препоръчва спазване на неписаните граници на територията. Когато карауленият орел забележи в периферията на владения си натрапник, той излита и започва серия от почти вертикални спускания, последвани от издигания, наподобяващи синусоида. Колкото по-дълбоки и многобройни са, толкова по-сериозна демонстрация на запалаха придава птицата. В тези случаи орелът присвива покривните пера към тялото си, за да намали съпротивлението на въздуха и увеличи скоростта. При такава пикиране може да достигне над 200 км/ч, което го прави едно от най-бързите животни на планетата. Студът, усилван от скоростта, не го спира, а та-

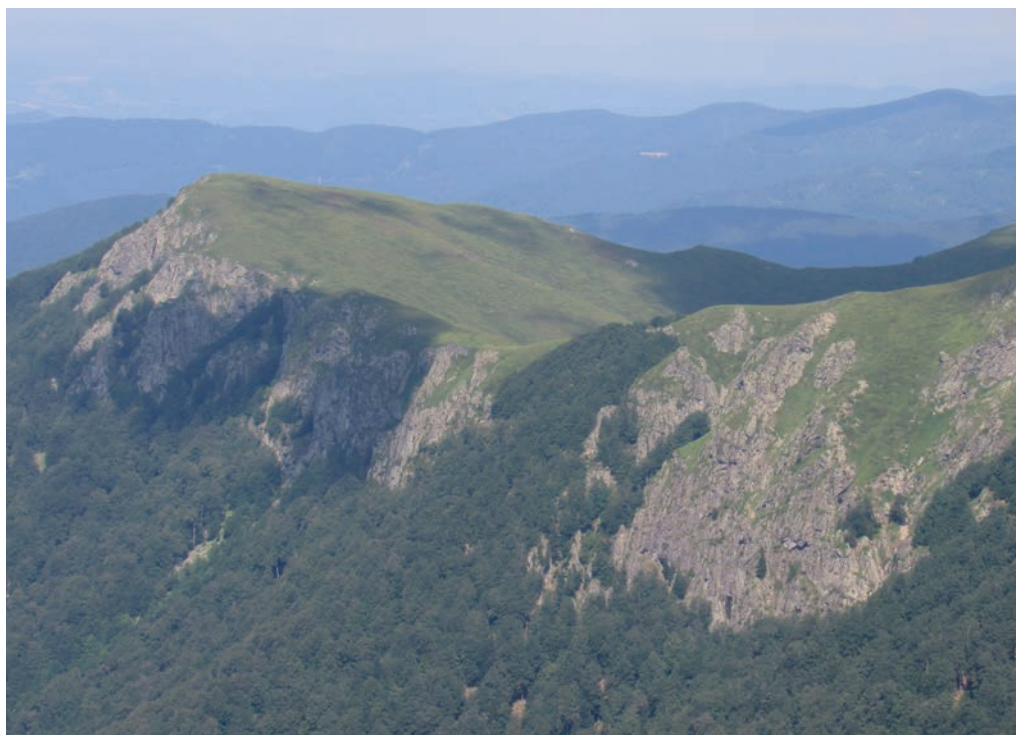
За щастие на лисугера, точно тази атака няма да завърши фатално за него. Но изследване от Франция показва, че измежду 1140 жертви на скалния орел 14,5% са били лисици. Автор Георги Герджиков

кива демонстрации често се извършват при температури много под нулата през февруари и март, когато е началото на гнездовия период. При лов двойката нерядко се движи в тандем, особено за по-едра плячка. В такива случаи по-лекият и маневрен мъжки винаги води и в двестот десет случая пръв атакува.

В нашите екосистеми скалният орел заема върха на хранителната пирамида наравно с риса, вълка и кафявата мечка. В равнините, степите, край влажните зони и в пустинните планини той е заместван съответно от царския, степния, морския и ястребовия орли. Разпространението му се определя от това на животните плячки, които са с оптимални размери за него. Тази му потребност е най-видима в Оман, където напълно отсъства от високите до 3000 м. планини, а е обитател на пустинята, защото

само там намира зайци. В огромния си ареал, скалните орли се специализират към различна плячка: Скандинавия – глухари, полярен заек; Алпи и Карпати – мармот; Централна Азия – заек толай, монголски мармот, няколко вида лалугери; Япония – японски ендемичен заек, а след разлистването на гората преминават на змии. В Северна Америка гнездовите им територии достигат най-голяма гъстота в районите с колонии на прерийни кученца, в други райони зайците от родовете *Lepus* и *Sylvilagus* формират до половината от храната му. Орлите отглеждат повече малки там, където разполагат с достатъчно изобилие от един хранителен ресурс. Много интересни са двойките в периферни участъци, на които се налага да се адаптират към необичайна плячка: таралежи на остров Готланд в Балтийско море, змии и кос-

Масивът Триглав в билните части на Централен Балкан – класическо местообитание за скалния орел в България. Отлична комбинация между пресечен релеф с постоянен вятър и обширни гнездови и ловни местообитания. Автор Ивайло Ангелов

тенурки в пустинята Мохаве. На островите Ченъл в океана срещу Лос Анджелис новопоявили се скални орли са застрашили популацията на местната ендемична лисица готолкова, че се е взело решение десетки орли да бъдат транслоцирани, като е била оставена само една двойка. Голяма е ролята, която скалният орел играе в регулацията на хищните бозайници: в Орегон скалните орли улавят все повече малки на коюти, а около Хамадан, западен Иран, най-чести са тракийските кеклици, но малките на чакали и лисици достигат до 10% от храната в гнездовия сезон.

На Балканите, в топлата част от годината, скалните орли разчитат много на сухоzemни костенурки, които пускат от високо, за да счупят коруба-

та им. Във високите планини се спускат към зайци, лалугери, таралежи, дори към горски сънливци в Странджа. В Източна Стара планина са наблюдавани да нападат и улавят мигриращи бели и черни щъркели. Интересни са разкази на стари хора, отглеждали полуdivи прасета в Източния Балкан, за това как скалният орел се вмъква в гъсти храсти, където свинята майка е родила и откъква прасенца. През зимата мършата винаги е основната му храна, а в сезони с недостиг, видовото разнообразие в храната му е голямо и най-силно се проявява ролята му на регулатор на средноголемите хищници. Документирани са случаи, в които от ноктите му загиват млади на белоглави и брадати лешояди, картали, ястребов орел, бухал, не е рядкост него-

ва плячка да стават мишелови, ястреби, гарван гробар.

В миналото, когато популациите са били на ниво капацитета на средата, **регулацията в числеността** му се е извършвала предимно вътревидово. Считам се, че такива популации (днес напр. в Алпите и Шотландия) съдържат голям брой неразмножаващи се възрастни птици, които скитат и непрекъснато търсят възможности да се включат в гнездовата популация. Това става чрез заместване на загинала птица или директен понякога смъртен двубой с една от двете птици в двойката.

Скалните орли в България не са непосредствено застрашени от изчезване. Но **популацията от около 130 двойки**, която понастоящем се крепи с може би слабо намаляваща численост, е двойно до тройно по-ниска от капацитета на средата. Над 60 гнездови територии са изоставени, а над една трета от птиците в двойките са в непълновъзрастно оперение – две до пет годишни. Когато открият свободна териториална птица от противоположния пол, те прекъсват скитането си и ако могат да се преборят с евентуалната конкуренция, оформят двойка и започват по-уседнал живот в опити да отгледат поколение. Това повишава шансовете им за оцеляване в сравнение с голямата непредсказуемост на скитането из често изпълнени с рискове места. Поради завишената смъртност и минималния брой на скитащи възрастни, почти само млади птици попълват освобождаващите се места в гнездовите територии. Незаконната употреба на отрови е най-честа причина за смъртността им. В Югозападна България, където са останали само няколко двойки, скалният орел е може би най-рядката гнездяща птица и на границата на изчезването. Възмож-

Ивайло Ангелов е роден през 1982 г. в Хасково. Висшето си образование получава в Биологическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. В момента е докторант в Национален природонаучен музей към Българска академия на науките. Темата на работата му е „Численост, възрастова структура и хранителен спектър на гнездовата популация на скалния орел в България“ с научен ръководител проф. д.б.н. Златозар Боев.

но е вече да не гнезди в Пирин, а популацията в Рила е между три и пет двойки.

А какво е бъдещето им у нас? Технологиите се развиват непрекъснато бързо. Вероятно не е много далеч времето, когато ще бъде възможно на много гнезда на скален орел да се води дистанционен мониторинг с видеонаблюдение. Ще разполагаме с точни данни за храната на всяка двойка, ще различаваме орлите индивидуално, прецизно ще изучаваме различните аспекти на тяхната екологична роля в природата.

Макар и рядкост, те са украса за нашата природа. Може да видите скален орел в планините ни, ако оглеждате с бинокъл скалистите зъбери и небето над хоризонта. Търсете го кацнал или в полет в горните части на затревени склонове и била. И когато го откриете, поспрете, разположете се удобно и го наблюдавайте, докато го загубите от поглед. ■